

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΟ ΣΥΜΠΟΣΙΟ ΣΤΗ ΝΙΣΥΡΟ
ΜΕ ΘΕΜΑ «ΤΑ ΔΩΔΕΚΑΝΗΣΑ
ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΦΡΑΓΓΚΟΚΡΑΤΙΑ ΚΑΙ ΤΗΝ ΙΤΑΛΟΚΡΑΤΙΑ»

ΥΠΟ
ΑΘΑΝΑΣΙΟΥ Ε. ΚΑΡΑΘΑΝΑΣΗ
Καθηγητού Πανεπιστημίου

Στή Νίσυρο συνήλθε από 6-8 Ίουνίου 1995 επιστημονικό συμπόσιο με θέμα «τὰ Δωδεκάνησα κατὰ τὴν Φραγκοκρατία καὶ τὴν Ἱταλοκρατία»· τὸ συμπόσιο τελοῦσε ὑπὸ τὴν αἰγίδα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριάρχου κ. Βαρθολομαίου τοῦ Α' καὶ εἶχε ὀργανωθεῖ ἀπὸ τὸν Δῆμο Νισύρου, τὸ Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ, τὸ Ἴδρυμα Ἐθνικοῦ καὶ Θρησκευτικοῦ Προβληματισμοῦ τῆς Θεσσαλονίκης, τὸν Τομέα Ἱστορίας τοῦ Τμήματος Ποιμαντικῆς καὶ Κοινωνικῆς Θεολογίας τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου καὶ τὴν Ἑταιρεία ΛΑΒΑ (θυγατρικὴ τῆς ΑΓΕΤ). Τὶς ἐργασίες τοῦ συνεδρίου, πού παρηκολούθησε πλῆθος κόσμου, χαιρέτισαν μὲ μηνύματά τους ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης κ. Βαρθολομαῖος, ὁ Μητροπολίτης Ρόδου κ. Ἀπόστολος, ὁ νομάρχης Δωδεκανήσων κ. Παρασκευᾶς, ὁ ἐπαρχος, ὁ Δήμαρχος Νισύρου κ. Β. Πάχος, ὁ Πρόεδρος τοῦ Ἰδρύματος Ἐθνικοῦ καὶ Θρησκευτικοῦ Προβληματισμοῦ καθηγητῆς κ. Ἀθ. Ἀγγελόπουλος, ὁ διευθύνων σύμβουλος τῆς ΛΑΒΑ κ. Ἐλευθέριος Φαῖδρος. Τὶς ἐργασίες τοῦ συνεδρίου χαιρέτισαν ἐπίσης μὲ μηνύματά τους ὁ Ὑπουργὸς Ἐσωτερικῶν κ. Σκανδαλίδης, ὁ Γ. Γραμματέας τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν καὶ Νισύριος τὴν καταγωγή κ. Παῦλος Σακελλαρίδης, ὁ πρύτανης τοῦ Ἀριστοτελείου κ. Ἀντ. Μάντης. Τῶν ἐργασιῶν τοῦ Συμποσίου εἶχε προηγηθεῖ λιτάνευση τῆς θαυματουργῆς εἰκόνας τῆς Παναγίας Σπηλιανῆς τῆς Νισύρου (Τρίτη 6 Ἰουνίου 1995).

Ἡ πρώτη ἐνότητα τοῦ Συνεδρίου ἦταν ἀφιερωμένη στὴν *Πολιτικὴ Ἱστορία τῶν Δωδεκανήσων*. Ὁ πρῶτος ὁμιλητῆς καθηγητῆς τοῦ Α.Π.Θ. κ. Ἀθ. Ε. Καραθανάσης μίλησε γιὰ τὴν *Ἀπελευθέρωση τῶν Δωδεκανήσων* καὶ ἀναφέρθηκε, κυρίως, στὴν περίοδο 1912-1923, μετὰ δηλ. τὴν κατάληψη τῶν Δωδεκανήσων ἀπὸ τοὺς Ἱταλούς, στὶς ἐνέργειες τοῦ Βενιζέλου στὴ Διάσκεψη τῆς Εἰρήνης στὸ Παρίσι

(1919- 1920), στὸ ρόλο τῆς Ἰταλίας καὶ τῶν Μ. Δυνάμεων ἔναντι τοῦ δωδεκανησιακοῦ ζητήματος, στὴν παρέμβαση τῆς Τουρκίας στὶς σχετικὲς συζητήσεις, στὴν σύνδεση τοῦ ζητήματος μὲ τὴν Β. Ἡπειρο, τὴν Κύπρο καὶ τὴν Μ. Ἀσία, στὴν ἐμφάνιση τοῦ Μουσσολίνι καὶ τέλος στὶς ἑλληνικὲς ὑποχωρήσεις μετὰ τὴν μικρασιατικὴ τραγωδία τοῦ 1922. Στὴν συνέχεια ὁ λέκτωρ τοῦ Δημοκριτείου Πανεπιστημίου κ. Ε. Κεκριδῆς παρουσίασε τὴν *προσωπικότητα τοῦ μεταβυζαντινοῦ λογίου Μ. Γρηγοροπούλου* ποῦ ἔζησε στὰ τέλη τοῦ 15ου αἰ. στὴν Κάρπαθο· ὁ κ. Κεκριδῆς, μὲ ἀφορμὴ τὴν ζωὴ τοῦ Γρηγοροπούλου, σχολίασε τὴν πνευματικὴ, κοινωνικὴ, οἰκονομικὴ ζωὴ ὄχι μόνον τῆς Καρπάθου, ἀλλὰ καὶ τῆς Ρόδου καὶ τῆς Κρήτης, ὅπου κινήθηκαν μέλη τῆς οἰκογενείας του. Ἀκολούθως, ὁ νέος ἱστορικὸς κ. Β. Μιχόπουλος μὲ βάση *τὶς ἀγγλικὲς ἐκθέσεις τῆς περιόδου 1861-1867*, ποῦ σώζονται στὸ Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο τῆς Ἐθνικῆς Τραπεζῆς, παρουσίασε τὴν *κίνηση τοῦ λιμένος τῆς Ρόδου* ποῦ οἱ Ἄγγλοι ἤθελαν ἀνταγωνιστικὸ τῆς Σύρου καὶ τοὺς Δωδεκανησίους ὀλιγώτερον ἐξηρητημένους ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα καὶ περισσότερον ἀπὸ τὴν Τουρκία, γεγονός ποῦ συνετέλεσε στὴ μετανάστευση πολλῶν Δωδεκανησίων (καὶ ἰδίως Ροδίων). Ἡ βρετανικὴ πολιτικὴ σκοποῦσε στὴ δημιουργία βάσεων στὰ Δωδεκάνησα, τὴ Μάλτα, τὸ Γιβραλτάρ, τὴ Μ. Ἀσία. Χαρακτηριστικὴ εἶναι καὶ ἡ πληροφορία τῶν βρετανικῶν ἀρχείων γιὰ τὸν πληθυσμὸ τῆς Δωδεκανήσου κατὰ τὴν ὑπόψη περίοδο· Ἑλληνες 102.000, Μουσουλμάνοι 2.000, λοιποὶ 2.500. Ὁ γνωστὸς Νισύριος ἐρευνητὴς κ. Μ. Λογοθέτης, Δρ. Οἰκονομολόγος, παρουσίασε στὴ συνέχεια τὸν *ρόλο τοῦ τύπου τῆς δωδεκανησιακῆς διασπορᾶς κατὰ τὴν περίοδο 1912-1945*, στὴν Ἀθήνα, τὴν Ἀλεξάνδρεια καὶ τὴ Ν. Ὑόρκη, ποῦ προσεπάθησε μὲ τὰ ἄρθρα του καὶ τὴν εἰδησεογραφία του νὰ κρατήσει ἐνήμερο ὄχι μόνον τὸν δωδεκανησιακὸ λαό, ἀλλὰ καὶ τὴν διεθνή κοινὴ γνώμη, γιὰ τὴν κατάσταση τῶν Δωδεκανήσων ὑπὸ τοὺς Ἰταλοὺς· ἡ «Ἀυγὴ τῆς Δωδεκανήσου», ὁ «Ἄγων τῆς Δωδεκανήσου», ἡ «Δωδεκανησιακὴ» (στὴν Ἀθήνα αὐτές), ἡ «Δωδεκάνησος» (στὴν Αἴγυπτο), ἡ «Dodecanesian» (στὴν Ν. Ὑόρκη), «ἡ il Dodecaneso» (στὸ Buenos Aires) ὑπῆρξαν οἱ κυριότερες, κατὰ τὸν κ. Λογοθέτη, δωδεκανησιακὲς ἐφημερίδες τῆς Διασπορᾶς. Ἡ δ. Φιλιππία Θωμοπούλου ἀσχολήθηκε μὲ δύο γνωστοὺς συλλόγους ποῦ δραστηριοποιήθηκαν στὴν Ἀθήνα κατὰ τῆς ἰταλικῆς κατοχῆς στὰ Δωδεκάνησα· πρόκειται γιὰ τὴν *Δωδεκανησιακὴ Μέλισσα* (1931) καὶ τὸ *Δωδεκανησιακὸ Σχολεῖο* (1938), τὰ ἀρχεῖα τῶν ὁποίων ἐρεύνησε ἡ δ. Θωμοπούλου, ἰδιαίτερος δὲ αὐτὸ τοῦ Δωδεκανησιακοῦ Σχολείου, τοῦ ὁποίου παρουσίασε τὸ καταστατικὸ, τὴν ἀλληλογραφία, τὰ οἰκονομικά του, τὴν *προσωπικότητα* τῆς ἰδρυτριάς του Ἀντιγ. Ζουρούδη.

Ὁ ἱστορικὸς - θεολόγος κ. Ζήσης Μπέλλος μελέτησε τὴν ἐπίδραση ποῦ ἀσκεῖ, καὶ ἀσκεῖ ἀκόμη στὴν Δυτ. Μακεδονία, ἡ φήμη καὶ ἡ δόξα τοῦ πρώτου νεκροῦ ἀξιωματικοῦ τοῦ 1940 Ἀλεξάνδρου Διάκου, ἐκ Χάλκης τῆς Δωδεκανήσου· ὁ ὑπολοχαγὸς Διάκος ἐπικεφαλῆς λόχου ἐντοπίων χωρικῶν ἀμύνθηκε, μέχρις ἐσχάτων, στὴν θέση Τσουλκα, ἀποκρούοντας τὴν ἰταλικὴ ἐπίθεση τὴν 1 Νοεμβρίου 1940 ποῦ σκοποῦσε στὴ διάσπαση τοῦ ἑλληνικοῦ μετώπου στὸν ἄξονα Μετσόβου, Γρεβενῶν, Τρικάλων· τραγούδια, μοιρολόγια, ἔπαινοι, μνημεῖο πρὸς τιμὴν του, μαρτυροῦν τὴν ἀναγνώριση καὶ τὴν τιμὴ τῶν Δυτικομακεδόνων πρὸς τὸν Δωδεκανήσιο ἥρωα ἀξιωματικό.

Στὴν δευτέρη ἐνότητα ἐξετάσθηκαν θέματα τῆς Ἐκκλησιαστικῆς Ἱστορίας τῶν Δωδεκανήσων. Ὁ καθηγητῆς κ. Γ. Α. Στογιόγλου ἀσχολήθηκε μὲ τὸν πατριαρχικὸ ἔξαρχο Ναθαναήλ, μητροπολίτη Ρόδου, ἀρχῆς 15ου αἰ., τοῦ ὁποίου παρουσίασε τὴ δράση στὴ Θεσσαλονίκη, τὶς πνευματικὲς του ἀνησυχίες καὶ τὸν ὁποῖο ταύτισε μὲ τὸν μητροπολίτη Ρόδου Ναθαναήλ (1437-1455) ποῦ ἔλαβε τὸ μέρος τῶν ἐνωτικῶν κατὰ τὴν Σύνοδο Φερράρας - Φλωρεντίας. Ὁ νέος ἱστορικὸς κ. Ἄντ. Βουδούρης ἐξέτασε τὴν ἐξέλιξη τοῦ πατριαρχικοῦ ὄρου Ἐκκλησία Δωδεκανήσων ἀπὸ τὴν ἀποψη τῆς πολιτικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς γεωγραφίας, καθὼς ἐπίσης καὶ τοὺς πρώτους ἐπισκόπους Ρόδου, τὴν ἴδρυση τῶν ἐπισκοπῶν Καρπάθου, Κώου, Λέρου, Ἀστυπάλαιας κ.λπ. Ὁ Δρ. Θ. κ. Ἡλίας Νικολάου μίλησε γιὰ τοὺς Νεομάρτυρες τῆς Δωδεκανήσου: τὸν Χρῆστο ἐκ Πρεβέζης, ποῦ μαρτύρησε στὴν Κῶ τὸ 1668, τὸ Νικήτα ἐκ Νισύρου (1732), τὸν Κωνσταντῖνο Ὑδραῖο, τὸν Ἅγιο Ἰωάννη τὸν Ναύκληρο (1669 Κῶς) κ.ἄ. ποῦ ἐνίσχυσαν μὲ τὴ θυσία τους τὸ χριστιανικὸ φρόνημα καὶ τὴν ἐθνικὴ συνείδηση τῶν Δωδεκανησίων. Ὁ ἱστορικὸς κ. Γ. Πρίντζιπας ἐξέτασε τὸ φαινόμενο τοῦ κρυπτοχριστιανισμοῦ στὰ Δωδεκάνησα καὶ ἀνέφερε περιπτώσεις γενιτσάρων κρυπτοχριστιανῶν στὴν Ρόδο καὶ ἄλλων, μυχτάρηδων μάλιστα, στὴν Κάλυμνο τὸ 1763, συνεργαζομένων καὶ μὲ τὴν τοπικὴ Ἐκκλησία. Ὁ π. Ἀμφιλόχιος Τσοῦκος, στὴν συνέχεια, μελέτησε τὸ ἔργο καὶ τὴν προσφορὰ τοῦ μητροπολίτου Ρόδου Ἀποστόλου Τρύφωνος κατὰ τὴν ἰταλογερμανο-αγγλικὴ κατοχὴ καὶ ἐξῆρε τὸ ἔργο του κατὰ τῆς ἰταλοπαπικῆς προπαγάνδας, τῶν μεικτῶν γάμων, τῆς οἰκειοποιήσεως τῶν ἑλληνικῶν περιουσιῶν, τῆς προασπίσεως τῆς ἑλληνικῆς ἐκπαιδεύσεως μὲ συνεργάτες τὸν Ἐμμ. Καρπάθιο καὶ τὸν πρωτοσύγκελο Ἀπόστολο Παπαϊωάννου. Ὁ μακαριστὸς Ἀπόστολος ἴδρυσε κατηχητικὰ σχολεῖα, σχολὴ Βυζαντινῆς Μουσικῆς, πρωτοστάτησε στὰ συλλαλητήρια καὶ στὰ δημοψηφίσματα, ἐξορίσθηκε, ὑπερασπίσθηκε μελλοθανάτους, περιέβαλε πρόσφυγες.

Στὴν ἴδια κατεύθυνση κινήθηκε καὶ ἡ εἰσήγηση τοῦ π. Ἀντύπα Νικηταροῦ ποὺ παρουσίασε τὴν *προσωπικότητα τοῦ ἀρχιμ. Ἀμφιλοχίου Μακροῦ*, τὴν παρουσία του καὶ τὴν δράση του στὰ Δωδεκάνησα κατὰ τὴν Ἰταλοκρατία, τὸν ρόλο τοῦ Ἀμφιλοχίου ὡς πνευματικοῦ, ὀργανωτῆ ἰδρυμάτων, σωματείων, συλλόγων, ποὺ ἀντιστάθηκαν στὸν Ἰταλὸ κατακτητὴ καὶ στὴν ἰταλικὴ προπαγάνδα, ἰδιαίτερος στὴν Πάτμο.

Ὁ καθηγητὴς κ. Ἀθ. Ἀγγελόπουλος, πρόεδρος τοῦ Ἰδρύματος Ἐθνικοῦ καὶ Θρησκευτικοῦ Προβληματισμοῦ, παρουσίασε ἕνα σημαντικό μνημεῖο τῆς ἐθνικῆς, ἀστικῆς καὶ ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας τῆς Δωδεκανήσου, τὸν *Κώδικα Γενικὸ* δηλ. *τῆς μητροπόλεως Ρόδου τοῦ ἔτους 1823* ὁ κ. Ἀθ. Ἀγγελόπουλος σχολίασε τοὺς μητροπολίτες, τοὺς ἱερεῖς, τὰ ποικίλα προβλήματα καὶ γεγονότα ποὺ περιέχει ὁ κώδιξ αὐτὸς καὶ ἐπεσήμανε τὴν ἀνάγκη τῆς *in extenso* ἐκδόσεώς του.

Ἀκολούθησε ἡ παρέμβαση τοῦ δικηγόρου κ. Εὐστ. Τσομίδη ποὺ παρουσίασε: α) σειρὰ ἐγγράφων ἐξ Ἀστυπалаίας ἀναφερομένων σὲ ἀποφάσεις ἐρημοδικίας, δημοσιότητα ἐπὶ ἐμπραγμάτων διαφορῶν, καταδίκης εἰς δῆλωσιν βουλήσεως κ.ἄ. (τοῦ 1924), β) βιβλίον οἰκοπέδων (1915 καὶ ἐξῆς), γ) ἔγγραφο τοῦ 1873, πράξι ἐμπραγμάτου δικαίου, δ) ἀντίγραφο ὑποθηκοδανείου, ἔχοντος ἀξίαν ἀξιογράφου.

Ἡ τρίτη ἐνότητα ἦταν ἀφιερωμένη στὴν Παιδεία ὁ γνωστὸς Νισύριος ἐρευνητὴς κ. Στ. Κέντρης, λυκειαρχῆς, εἰσηγήθηκε τὸ θέμα *Ἡ Παιδεία τῶν Δωδεκανήσων κατὰ τὴ Φραγκοκρατία* καὶ τόνισε ὅτι ὁ μόνος ὀργανισμὸς ποὺ παρείχε τὴν ὅποια παιδεία ἦταν ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία ποὺ ἀντέστη κατὰ τῶν Ἰπποτῶν καὶ κατὰ τῆς καθολικῆς προπαγάνδας, ἡ ὅποια κατήργησε ἐπισκοπὲς καὶ προσεπάθησε νὰ προσηλυτίσει τὸν ὀρθόδοξο δωδεκανησιακὸ λαὸ ὡς χαρακτηριστικὸ παράδειγμα τέτοιας ἀντιστάσεως ἀνέφερε τὴ Νίσυρο, ὅπου δὲν ὑπῆρξε οὔτε μία καθολικὴ οἰκογένεια. Ἀκολούθως ὁ καθηγητὴς τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης κ. Β. Σταυρίδης ἀναφέρθηκε στίς σχέσεις τῆς *Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης μὲ τὰ Δωδεκάνησα κατὰ τὴν περίοδο 1844-1946* καὶ μνημόνευσε τοὺς κυριότερους φοιτητὲς δωδεκανησιακῆς καταγωγῆς ποὺ διακρίθηκαν, κατόπιν τῆς ἀποφοιτήσεώς των ἀπὸ τὴν Θεολογικὴ Σχολὴ τῆς Χάλκης ἡ χαρακτηριστικὰ ἀνέφερε ὁ κ. Σταυρίδης τρεῖς πατριάρχες καὶ δύο ἀρχιεπισκόπους Ἀθηνῶν καταγομένους ἀπὸ τὰ Δωδεκάνησα. Ὁ ἐκπαιδευτικὸς κ. Ἰω. Κέντρης ἀσχολήθηκε στὴν εἰσήγησή του μὲ τὴν *Παιδεία στὰ Δωδεκάνησα κατὰ τὴν Ἰταλοκρατία (1912-1943)* ἡ δομὴ τῶν σχολείων ἀπὸ ἐλληνικῆς πλευρᾶς, οἱ ἀπατηλὲς ὑποσχέσεις τῶν Ἰταλῶν καὶ ἡ πολιτικὴ τους στὰ ἐκπαιδευτικά, τὰ σχολεῖα τῶν φρέσθηδων καὶ

οἱ ἀντιδράσεις τῶν ἐντοπίων ὑπῆρξαν μερικά ἀπὸ τὰ θέματα ποῦ παρουσίασε ὁ κ. Ἰω. Κέντρης. *Μὲ τὴν ἐκπαιδευτικὴ πολιτικὴ τῶν Ἰταλῶν στὰ Δωδεκάνησα τὴν περίοδο 1912-1943* ἀσχολήθηκε ὁ κ. Γ. Βεργωτῆς, Δρ. Θ. - Πάρεδρος τοῦ Παιδαγωγικοῦ Ἰνστιτούτου· κατὰ τὸν κ. Βεργωτῆ ἡ ἰταλικὴ πολιτικὴ εἶχε τέσσερις περιόδους: τῆς ἀνιχνεύσεως (1912-1924), τοῦ νέου ἐκπαιδευτικοῦ προγραμματισμοῦ (1924-1936), τῆς ἀπόπειρας ἐξιταλισμοῦ τῶν Δωδεκανήσων (1936-1943) καὶ τῆς φάσεως ἀνατροπῆς τοῦ ἐξιταλισμοῦ (1943-1945). Ὁ κ. Βεργωτῆς ἐπέσημανε τὴν ἐνεργοποίησιν τῆς Ἐκκλησίας, μὲ τὸ θεῖο κήρυγμα καὶ τὰ κατηχητικά ποῦ λειτούργησαν καὶ ὡς δημοτικὰ σχολεῖα. Ὁ ἱστορικὸς κ. Δημ. Κασαπίδης παρουσίασε, μὲ βάση ἀρχεῖακὸ ὕλικό, *τὴν Σχολὴ τοῦ Ἁγ. Ἰωάννου τῆς Ρόδου*, ποῦ εἶχε ἰδρυθεῖ ἀπὸ φρέρηδες ποῦ εἶχαν δραστηριοποιηθεῖ, προηγουμένως, στὴ Μ. Ἀνατολὴ καὶ στὴ Σύρον· ὁ κ. Κασαπίδης παρακολουθεῖ τὴν συρροὴ Ἰταλῶν καὶ Ἰταλίδων μοναχῶν στὴ Ρόδο, τὴν διδασκαλίαν τῆς ἰταλικῆς, τὴν ἔλευσιν Γάλλων κληρικῶν καὶ τὸν ἀρχόμενον ἰταλογαλλικὸ ἀνταγωνισμὸ στὰ νησιὰ μὲ προοπτικὴ τὴ Μ. Ἀσία.

Ἡ τελευταία συνεδρία ἦταν ἀφιερωμένη στὴν Τέχνη. Ὁ ἔφορος βυζαντινῶν ἀρχαιοτήτων κ. Ἡλίας Κόλιας παρουσίασε τοὺς *πρωτομαῖστορες, τοὺς μουρατόρους καὶ τοὺς μηχανικοὺς τῆς μεσαιωνικῆς ὀχυρώσεως τῆς Ρόδου*· ἔτσι μὲ βάση περιηγητικὰ κείμενα καὶ ἄλλες πηγές μνημόνευσε διαφόρους ἱππότες ποῦ ἐνίσχυσαν καὶ ἐπέξτειναν τὴν ὀχύρωσιν τῆς Ρόδου ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 14ου ἕως τὰ μέσα τοῦ 15ου αἰ. Σκλάβοι καὶ ἐπιταγμένοι σκλάβοι ἰδιωτῶν ἐργάσθησαν στὰ ὀχυρωματικὰ ἔργα, ἐνῶ οἱ πρωτομαῖστορες σχεδίαζαν τὴν ὀχύρωσιν· ἄνθρωποι τοῦ λαοῦ, καὶ Ἕλληνες οἱ περισσότεροι, ἐργάσθησαν μὲ τέχνη καὶ πάθος· ὁ Μανόλης Κούντης ποῦ ἄφησε χαραγμένο καὶ τὸ ὄνομά του, στὰ νέα τεῖχη (1457), ἦταν ἓνας ἀπὸ τοὺς πιὸ γνωστούς. Δυτικοευρωπαῖοι ἐργολάβοι, ἱππότες, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, καὶ Ἰταλοὶ μηχανικοὶ μετὰ τὰ μέσα τοῦ 15ου αἰ. προσεπάθησαν νὰ ἐνισχύσουν τὸ τεῖχος τῆς Ρόδου ἐν ὄψει μάλιστα καὶ τῶν ἀλλαγῶν ποῦ ἐπέφερε ἡ ἀνακάλυψιν τῆς πυρίτιδος καὶ ἡ χρῆσιν τοῦ πυροβόλου. Ἡ ζωγράφος καὶ πανεπιστημιακὸς κ. Ἀσπ. Μαστρογιάννη ἔδωσε *τὰ διαχρονικὰ χαρακτηριστικὰ τῆς τέχνης στὰ Δωδεκάνησα καὶ τὴ Νίσυρον* ποῦ ἦταν ἡ ἰδιαιτερότης τῶν ζωγράφων, ποῦ ἀκολουθοῦσαν ὡσὸσο τὴν παράδοσιν τοῦ Βυζαντίου καὶ τῆς Δύσεως, ἡ γοτθικὴ ἐπίδρασις στὴν γλυπτικὴ, οἱ μορφές τῆς ἀρχιτεκτονικῆς στὰ Δωδεκάνησα κατὰ τὴν Ἰταλοκρατίαν (βενετικὴ μορφολογία, ἀνατολικὸς ἐκλεκτισμὸς, συνδυασμὸς τῶν δύο, διεθνῆς τύπος στὴν δεκαετία τοῦ '30). Ἡ εἰσηγήτρια παρουσίασε, ἐπίσης, διαχρονικὰ τὴν τέχνην στὴ Νίσυρον.

Ἀκολούθησε νέα παρέμβαση τοῦ δικηγόρου κ. Ε. Τσομίδη ποῦ ἀνακοίνωσε σειρὰ ἐγγράφων τοῦ ἐμπόρου τῆς Ἀστυπάλαιας Παναγῆ Κανάρη μὲ νομικὸ καὶ οἰκονομικὸ ἐνδιαφέρον γιὰ τὴν ζωὴ στὴν Ἀστυπάλαια κατὰ τὸ Μεσοπόλεμο, ἀφοῦ ὁ Κανάρης εἶχε ἀναπτύξει πολλαπλῆς οἰκονομικῆς δραστηριότητες ποῦ ἔφθαναν ὡς τὸν Πόντο καὶ τὴν Μαντζουρία καὶ ἡ ἐταιρεία του λειτουργοῦσε ὡς Ἐμπορικὴ Τράπεζα.

Ὁ μεσαιωνικὸς ναὸς τοῦ Ἁγίου Σπυρίδωνος στὴ μεσαιωνικὴ πόλη τῆς Ρόδου ἀψηχόλησε τὸν κ. Ἰ. Βολανάκη, ἔφορο ἀρχαιοτήτων Ρόδου, ποῦ παρουσίασε τὴν ἀρχιτεκτονικὴ, τίς τοιχογραφίες, τίς λεπτομέρειες τοῦ ἐσωτερικοῦ καὶ τοῦ ἐξωτερικοῦ τοῦ ναοῦ, ποῦ κτίσθηκε μὲ ἀρχιτεκτονικὰ μέλη τῶν ἑλληνιστικῶν χρόνων· δίκαια λοιπὸν μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὡς τὸ παλαιότερο χριστιανικὸ μνημεῖο τῶν Δωδεκανήσων. Ὁ κ. Βολανάκης ἀναφέρθηκε, ἐπίσης, στοὺς τάφους ποῦ ὑπάρχουν στὸ ναὸ καὶ εἶναι τῆς περιόδου 1480-1522, καθὼς καὶ στὴν πλάκα τοῦ μαυσωλείου τῶν κητόρων ποῦ φέρει χρονολογία 15 Αὐγούστου 1508 καὶ τὰ ὀνόματα Ἀνδρέου καὶ Γεωργίου· ἀπὸ τὰ ἐνδιαφέροντα τοῦ ναοῦ οἱ τοιχογραφίες μὲ τὴν Παναγία, τὸν Ἅγιο Γεώργιο, τὸν Ἅγιο Δημήτριο, τὸν Εὐαγγελισμό τῆς Θεοτόκου, τὴν Ἁγία Αἰκατερίνη.

Ὁ ἀναπλ. καθηγητὴς τοῦ Α.Π.Θ. κ. Θεολόγος Ἀλιμπράντης εἶχε ὡς θέμα *Ταφικὰ μνημεῖα τῆς Ἰταλοκρατίας στὴ Ρόδο*, ὅπως αὐτὰ τοῦ Μίνωος καὶ Δημ. Βενετοκλέους (ἔργον τοῦ Ροδίου Θεοχάρους), τῆς Εὐανθίας Δ. Ἀγιακάσινα κ.ἄ. ποῦ ἀποτελοῦν λαμπρὰ δείγματα τῆς νεοελληνικῆς γλυπτικῆς. Ὁ κ. Ἀλιμπράντης ἐπεσήμανε ἐπιτύμβιες στήλες μὲ διδακτικὰ ἐπιγράμματα καὶ ἐτόνισε τὸ γεγονός, ὅτι οἱ μορφῆς τῶν μνημείων αὐτῶν ἔχουν χαρακτῆρα ἐθνικὸ, θρησκευτικὸ, ἱστορικὸ καὶ καλλιτεχνικὸ, ἀφοῦ συνδέονται μὲ δύσκολες γιὰ τὴ Ρόδο ἐποχῆς (Ἰταλοκρατία, Κατοχή).

Ἀκολούθησε ἡ σύνοψη τῶν συμπερασμάτων ἀπὸ τὸν ὑπογραφομένο καὶ καταληκτικῆς ὁμιλίας τοῦ Σεβασμ. Μητροπολίτου Ρόδου κ. Ἀποστόλου, τοῦ Προέδρου τοῦ Συμποσίου καθηγητοῦ κ. Ἀθ. Ἀγγελολοπούλου καὶ τῶν συνδιοργανωτῶν κ. Β. Πάχου, δημάρχου Νισύρου καὶ κ. Ε. Φαίδρου, διευθύνοντος συμβούλου τῆς ΛΑΒΑ. Ἐπρόκειτο μὲ ἓνα λόγο γιὰ ἓνα ἐπιτυχῆς συμπόσιο μὲ πρωτότυπες ἀνακοινώσεις, ἄρτια ὁργανωμένο καὶ τὸ σημαντικὸ μὲ τὴν συμμετοχὴ τῶν κατοίκων τῆς Νισύρου. Ἀποφασίσθηκε, ἐπίσης, ὁμοφώνως ἀπὸ τοὺς τοπικοὺς παράγοντες καὶ τοὺς συνέδρους νὰ συγκαλοῦνται παρόμοια

συνέδρια ἀνὰ τριετία, νὰ ἰδρυθεῖ Ἰνστιτοῦτο Δωδεκανησιακῶν Μελετῶν καὶ παράρτημα τοῦ Ἰδρύματος Ἐθνικοῦ καὶ Θρησκευτικοῦ Προβληματισμοῦ στὸ Μανδράκι τῆς Νισύρου.

Τὸ Συμπόσιο περιλάμβανε ἐπίσης δοξολογία, λιτάνευση τῆς εἰκόνης τῆς Παναγίας καὶ παρακλητικὸ κανόνα στὴν μονὴ Σπηλιανῆς τῆς Νισύρου, ἐπίσκεψη στὰ χωριὰ Νικεῖα καὶ Ἐμπορειὸ καὶ ξενάγηση στὶς ἐγκαταστάσεις τῆς ΛΑΒΑ.